

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מקץ, תשס"ט
מספר 789מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרפראות לשון לפרשה ולחנוכה הבריא והשמן

וְהִנֵּה... שְׁבַע פְּרוֹת יְפוֹת מְרָאָה וּבְרִיאַת בְּשָׂר... וְהִנֵּה שְׁבַע פְּרוֹת אַחֲרוֹת... רְעוֹת מְרָאָה וְדִקּוֹת בְּשָׂר... וְנִתְאֲכַלְנָה הַפְּרוֹת רְעוֹת הַמְרָאָה... שְׁבַע הַפְּרוֹת יְפוֹת הַמְרָאָה וְהַבְּרִיאַת (מא: ב-ד), וְנִתְבַלְעָנָה הַשְּׁבָלִים הַדִּקּוֹת אֶת שְׁבַע הַשְּׁבָלִים הַבְּרִיאוֹת וְהַמְלָאוֹת (שם ז).

מן הכתוב עולה בעליל כי בריא הוא שמן, שכן הפרות הבריאות מנוגדות לפרות דקות הבשר, והשיבולים הבריאות מנוגדות לדקות ושדופות הקנים, והן מוגדרות במפורש "הבריאות והמלאות". גם על עגלון מלך מואב נאמר "וְעַגְלוֹן אִישׁ בְּרִיא מְאֹד" (שופ' ג: יז), ומן ההמשך עולה בעליל שהיה שמן (וכן ראו יח' לד: כ, חבקוק א: טז ועוד).

בעולם העתיק נחשב השמן לחזק ולעמיד יותר בשנות רעב, ודוגמה ניצחת לכך היא הכתוב "כֹּל-שֶׁמֶן וְכֹל-אִישׁ חֵיל" (שופ' ג: כט), ולפיכך עם הזמן נעתק התואר בריא להיפוכו של החולה, כפי שהוא משמש בפנינו בימינו. היום יש חיץ ברור בין שני התארים, וכידוע, לא בריא להיות שמן.

בשולי הדברים נזכיר כי הצירוף בריא בשר שורד עדיין בפנינו לציון השמן, ובעברית העממית יש מעין החזרת עטרה ליושנה, שכן הבריא מציין בעל מבנה מלא/שמן, כגון בדיבור "איך הוא נראה? הוא בחור בריא כזה!"

אברך—מהו?

פרעה מנחיל ליוסף כבוד מלכים, כנאמר בין השאר: "וַיַּרְכֵּב אֹתוֹ בְּמִרְכַּבַּת הַמִּשְׁנָה... וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אַבְרָךָ" (מא: מג).

רש"י מפרש על פי אונקלוס "דין אבא דמלכא" (זה אב המלך), ומחזק את דבריו ממסכת בבא בתרא (ד ע"א), שבה "לא ריכא ולא בר ריכא", והוא מלך. ועוד הוא אומר: "דרש רבי יהודה אברך זה יוסף, שהוא אב בחכמה ורך בשנים".

רבי יונה אבן ג'נאח, גדול מדקדקי ימי-הביניים, כתב ב"ספר הרקמה" (עמ' קה) שמדובר בצורת מקור של בניין הפעיל (כמו השבע),¹ אלא שנתחלפה ה"א באל"ף, כפי שקרה ב"אַשְׁפִּים וְדַבָּר" (יר' כה: ג), וזו לשונו: "כי הוא מקור הברך מן 'וַיַּבְרֶךְ הַגְּמָלִים' (בר' כד: יא), והעניין שהיו קוראים להשתחוות לפניו, כאלו היה אומר לעם: כרעו על ברכיכם, כרעו".

נראה שזהו פשוטו של מקרא: כאשר עבר יוסף במרכבת המשנה, היה מי שקרא לעם "הַבְּרָךְ!" (מעין "הקשב!") (בצבא), כדי שאיש לא ישכח, חלילה, לכרוע על ברכיו לכבוד יוסף.¹

¹ בספר השרשים שלו (ערך בר"ך) מבהיר אבן ג'נאח שנתכוון למקור המשמש לציווי (כמו שמור = שמור, נ"ג), אולם לדעתנו עדיף לראות בו צורת ציווי ההולמת כאן היטב.
¹ השוו: "וְכָל-עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ... כְּרָעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים לְהֶמֶן" (אס' ג: ב).

פירוש זה מתחזק מן המילה לפניו, שכן טבעי הוא שהפרוז צעד לפני יוסף. מכל מקום בימינו נתקבל אברך כתואר לבחור ישיבה על סמך דרשתו הנ"ל של רבי יהודה.

שָׁבֵר וְשֹׁבֵר

בפרשתנו חוזר ונשנה השורש שב"ר, ונתהה מעט על קנקנו: שָׁבֵר שבפרשה הוא תבואה או מזון בכלל, כעולה מכמה כתובים, כגון: "וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ-שָׁבֵר בְּמִצְרַיִם" (מב:א); "וַיִּשְׁבְּרָה שָׁבֵר... וַיִּנְפְּתָהּ-בָּר" (עמוס ח:ה). המזון קרוי כך משום שהוא שובר את הרעב, וראיה לדבר: "לָכוּ הִבִּיאוּ שָׁבֵר רַעֲבוֹן בְּתֵיכֶם" (מב:ט), וכך Breakfast באנגלית. נראה אפוא ששָׁבֵר הוא קיצורו של שבר-רעבון, אולם פעם אחת בפרשה משמש גם רַעֲבוֹן לבדו תמורת שבר: "וְאֶת-רַעֲבוֹן בְּתֵיכֶם קָחוּ וְלָכוּ" (מב:לג).

מן השבר נגזר הפועל הקל לשבור, אולם אין הוא חד-משמעי, והוא עשוי לציין הן את קנייתו הן את מכירתו של השבר: 'לשבור ל-' הוא למכור, כגון: "וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת-כָּל-אֲשֶׁר בְּהֵם וַיִּשְׁבֹּר לְמִצְרַיִם" (מא:נו). ואילו 'לשבור מ-' הוא קניית השבר, כגון "וַיִּרְדּוּ אַחֵי-יוֹסֵף... לְשֹׁבֵר בָּר מִמִּצְרַיִם" (מב:ג).² תמורת לשבור ל- (למכור) עשויה לשמש גם צורת ההפעיל: וַיִּוְסֹף... הוא הַמְשַׁבֵּר לְכָל-עַם הָאֲרֶץ" (מב:ו).³

בסיפור על אחי יוסף כלול הפסוק "וַיִּשְׂאוּ אֶת-שִׁבְרָם עַל-הַמַּרְיָהֶם וַיֵּלְכוּ מִשָּׁם" (מב:כו), ונראה לי להציע כי המקרא נקט כאן משנה-הוראה מכוון: האחים נושאים את שברם-מזונם, אך באותם השקים הם נושאים גם את שברם-אסונם, הלוא הוא הכסף המושב בפי אמתחותיהם.

* * *

רובו ככולו

"מְעוֹז צוֹר יִשׁוּעָתִי" הוא פזמון ידוע לחנוכה ולו שישה בתים, והוא מתאר נסים וישועות שאירעו לישראל. אבל הבית הרביעי עוסק דווקא בפורים ובמזימתו של המן להשמיד את עם מרדכי, וזו לשונו בסופו:

ר'אש' מיני נשאת ואיב שמו מחית
ר'ב בניו וקניניו על העץ תלית.

כלומר אתה, הקב"ה, רוממת את מרדכי, ואת שם המן מחית, וכאן נכונה הפתעה: רוב בניו... על העץ תלית? ! והרי הכול יודעים כי עשרה בנים היו לרשע, וסופם - "וְאֵת עֶשְׂרֵת בְּנֵי-הֶמָן תָּלוּ" (אס' ט:יד), כלומר את כולם, ומה עניין 'רוב' לכאן?

התמיהה תיעלם אם נזכור שהפיוט כתוב בלשון המקרא, ובלשון זו "רוב" פירושו הרבה, ריבוי, שפע ותו לא, כגון: "לְמָה-לִּי רֹב-זִבְחֵיכֶם יֵאמַר ה'" (יש' א:יא) והכוונה - שפע זבחיכם, או 'בְּרֹב-עַם הַדָּרַת-מֶלֶךְ" (מש' יד:כח); "וַיִּכְרַב עֶשְׂרָם יִתְהַלְלוּ" (תה' מט:ז) ועוד הרבה. מכאן ברור כי "רוב בניו" פירושו "את בניו הרבים (כולם) על העץ תלית". יתר על כן, הצירוף 'רוב בניו' מצוי במגילה עצמה: "וַיִּסְפָּר לָהֶם הֶמָן (לאוהביו) אֶת-כְּבוֹד עֲשָׂרוֹ וְרֹב בְּנָיו" (ה:יא), כלומר בניו הרבים, ומשם נטל הפייטן.

המשמע של 'רוב' בימינו (יותר ממחצית, הפך של מיעוט) ראשיתו בלשון חז"ל (כגון: רובו ככולו, הולכין אחר הרוב), ומעניין בהקשר זה סיומה של מגילת אסתר, שבו נאמר על מרדכי "וַיִּגְדֹּל לַיהוּדִים וְרָצוּי לְרֹב אֲחָיו" (י:ג). הפשט הוא כדלעיל: "רצוי לאחיו הרבים", אך חז"ל דרשו עפ"י 'רוב' שבפיהם: "לרב אחיו ולא לכל אחיו".⁴

מסביב לסביבון

המונח סְבִיבוֹן נהפך לאחד מסמלי החנוכה, ולפיכך נדמה לעתים שהוא קיים בעברית מאז ומעולם. כדאי לדעת כי הוא חידושו של איתמר בן אב"י, בנו של אליעזר בן-יהודה, ואם כן, הוא חידוש "טרי" למדי. איתמר בן אב"י מתפאר בספר זיכרונותיו, שראה אור לאחר מותו, שחידש מילה זו בהיותו כבן 5.

מעטים יודעים כי קדמו לסביבון הצעות שונות אף משונות, אך הן לא הכו שורש. מנדלי מוכר ספרים הציע חֲזִרְזֵר, ובאחד מסיפוריו הוא כותב: "בלילי חנוכה הקטנים מגלגלים על השולחן את החזרזר". לשורש חז"ר יש גם משמע של סיבוב, כדברי המשנה "רוכלין המחזרים

2 וכן ראו דב' ב:ו.

3 ומכאן "המשביר" של ימינו.

4 וראו רש"י וראב"ע לפסוק.

בעירות" (מעשרות ב, ג), ומכאן מן הסתם חידושו. יהודה שטיינברג, בעל המילון המקראי "משפט האורים", הציע גלגלון, ויש שהציעו סבסב, ובמילון גור רשומה גם פּרפּרה או פּרפּרה.⁵ ביאליק העלה את ההצעה פּרפּרה, שכן לַכַּרְפֶּר פירושו לחוג ולהסתובב, כנאמר על דוד המלך: "מִפְּזֹז וּמִכַּרְפֶּר לְפָנָי ה'" (שמו"ב ו: טז). הוא אף שילב את חידושו זה בשיר ילדים ידוע שכתב: "דודי הביא פּרפּרה לי, פּרפּרה עופרת יצוקה; יודעים אתם לכבוד מה? לכבוד החנוכה". הגננות והמורים בארץ ישראל אהבו מאוד את השיר אך העדיפו את הסביכון ושיבצוהו בשיר של ביאליק תמורת כרכר. כך גבר הילד איתמר על כל המחדשים האחרים, וסביב סביבוננו אנו סובבים עד היום. יש אומרים כי ביאליק התרשם מאוד מן הסביבון, ולימים חידש באותו המשקל את 'עפיפון'.

ד"ר ניסן נצר

המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות